

A Szerzői Jogi Szakértő Testület szakvéleményei

Díszletterv átdolgozása

Ügyszám: SZJSZT-12/09/külső szakértő

1. A „díszlettervező” tevékenység tartalma és így fogalma is átalakult az utóbbi 2-3 évtizedben. A változásokat korszerűbb elnevezéssel ma a „látványtervező” kifejezés fedi le. Az új fogalomban bennefoglalt lényeg: a látványtervezőnek víziója van, kifejezetten neki van imaginációja a színpadra állítandó irodalmi alkotás színpadi megvalósulásáról. Ez a belső kép a látványtervként megragadható kiindulópont. És látványtervező az, aki ezt kommunikálni is képes a rendezővel, a dramaturggal, a fővilágosítóval, színpadmesterrel, a színpadi műszaki stábbal. A megváltozott feladatkör, növekvő felelősséggel jár együtt, aminek a díszlettervező/látványtervező megváltozott jogállásban is tükröződnie kell.

Az „erős képi, tér- illetve látványvilággal rendelkező rendező” alperesi kommunikáció csupán verbalitás, tartalom-hiányos szó. Jó esetben a rendezői vízió az azt kiegészítő skiccekkel - látványtervezői szempontból a közös munka kezdeti tájékozódását segítő, művészi értelemben primer, néha primitív, vázlatkarakterű - rajzi munkaötletekkel indul el. S ez utakat hagy nyitva a tervező kreativitásának. A megvalósítandó képet egyedül a látványtervező tudja - a verbális szövegekönvből, rendezői instrukciókból, a próbafolyamat során a játéktér elképzelt imaginációját újra és újra megvédve vagy éppen azt rugalmasan alakítva - az eredeti vízió lényegét megvalósító képpé tömöríteni-komponálni. Ez a kép nem azonos, de jóval több, mint a scenikai értelemben, a díszletműhelyekben „legyártott”, változásra, koreográfiák befogadására képes, színpadképfotózásra alkalmas díszlet – pl. kerekkel kellősített, a tánchoz helyet biztosítandó - holt materiája. Benne van a scenika is, de a dramaturgiai hatást a jelmezekkel, a világítással, az effektekkel teljes kompozíció együtt érheti el. Amit a látványtervező koordinál. A látványtervező hatásköre és felelőssége is megnőtt. Ennek nem felel meg, hogy I. rendű alperes így nyilatkozik: „Tudomásom és a 27 éves színházi pályafutásom alatt tapasztalt gyakorlat szerint jogdíj a szerző, író, költő, fordító, koreográfus, zeneszerző dalszövegíró, színpadra alkalmazó, átdolgozó dramaturg szokott kapni.” Ez az elavult, úgynevezett „dali” struktúrához kötődő, régi hierarchiába leragadt praxis ma már nem megvédhető hivatkozási alap.

„Az erős képi, tér- illetve látványvilággal rendelkező rendezők” újabb generációjának java ma világszerte látványszínházat csinál. Nálunk ezt a műfajt egyelőre csak verbálisan közelíti a gyakorlat. A musicaljátás mindenestre ilyen irányú kihívás volt 25 éve. Az akkor az én generációm által újdonságként bevezetett, cselekménnyel együttjátszó díszlet mozgása önmagában is erős látványelem. (A „dali” színházban a forgóra előre, 120 fokos elosztásban felépített 3 felvonás-három kép a szünetben, leeresztett vasfüggöny mögött változott.) Ma a nyíltszíni változás, annak koreográfiájával, önálló világításával gyakran erősebb látvány, mint maga a jelenet. Ezt a 80-as évek elején a nemzetközi színkritika Josef Svoboda prágai díszlettervező-professzor munkái láttán „akcionista díszletnek” nevezte el. Ma megszokott megoldás, amit a Légy jó... is alkalmaz, a digitális kor kép-igényeiből keletkezett, elvárt többlet. Ha a Légy jó... 14-ik átdolgozásánál merül fel: „még erősebben játsszon” a díszlet, ez kicsit lassú felismerésnek, alibinek tűnhet. Az alperes másutt maga írja: hogy a Soproni Színház nem kívánt felperessel szerződni, amit elfogadni nem volt kötelező. Ezért látszik felelősség háritásnak, a minőségi kifogás. A Soproni színház és P.I. azt a talán végre idejétmúlt szemléletet tükrözi, hogy a díszlettervező nem tartozik bele „az első alkotói körbe”.

Ma a látványtervező igenis: elsőrangú státusz lett világszerte. (Nálunk a rendezők gyakran „vállalják”, amint ebben a konkrét esetben is elgondolkodtató a jelmeztervező személye.)

A nemzetközi gyakorlatban a rendezői „látványszínház” úttörő, stílussteremtő, máig etalonfiguraként tisztelt megalkotói: Jozef Szajna, Kantor, Robert Wilson, vagy Peter Greenaway – maguk is szabad (képző)művészek. Színpadi műfajuk a magyar gyakorlatban kezdeti stádiumban van. Az irodalmi alapú színházban a magyar rendezők közül – véleményem szerint – Gothár Péter, esetleg Kerényi Miklós Gábor víziója látványterv karakterű. A rendezők rendkívül összetett talentumának a vizuális kreativitás itt még ritkán tartozéka. A kép-kultúra 21. századában ez a nálunk általában még hiányzó tehetség / képesség fontosabbá tette / teszi a látványhoz értő művészeket, szakembereket.

2. A fentiek apján csak azt a szakértői választ adhatom a per tárgyában: a soproni Légy jó... rendezője víziója nem volt meghatározó, a keretfeltételeket írta körül, a maga funkciójában természetesen pozitív módon alapozta meg a végeredményt. A Légy jó... átdolgozásaiban több mint egy évtizeden át műsoron maradt, tehát az ősbemutató teamjében az együttműködés rendező és díszlettervező között jó értelemben megvalósult. A rendező és a tervező jó munkája pedig „de facto” mindig társszerzői karakterű. (Ha a látványszínház nálunk is teret nyer, ez a lehetőség „de jure” is biztosan be fog teljesülni.) Ma, ha a rendező nem hagy teret a látványtervezőnek, akkor ez vagy kizárja az előadás sikerét, vagy a tervező munkája csak jelképes. Konkrét esetünkben ez utóbbi lehetőséget nem támasztja alá, hogy újabb és újabb színpadra-állítások idején (több mint egy évtizeden át) ez utóbbi, most bizonytalanul és következtetlenül megfogalmazódó alperesi elégedetlenség – a per dokumentumaiból úgy tűnik - a peres felek között nem merült fel.

3. Az (ős)bemutatóra készülő teret és alkatrészeit - mozgó falakat, emelvényeket, bútorokat - olyan „szériára szánt géphez” hasonlítanám, amelynek a „prototípusán” dolgozik az ősbemutató stábjá. A próbákon dolgozó színészekkel, műszakiakkal együtt. Az adaptáció – kedvező körülmények között – nem igényli újabb prototípus-szerű - a kudarc kockázatát is magában rejtő - teremtő munkát. Ha azonban az író, a rendező honoráriumát ezt mégis egy „újszülött mellett bábáskodó szülész-stáb” gondoskodásaként rögzíti, akkor egészen életszerű a megváltozott lépték-, arány- és feltételrendszerhez illeszkedő kompozíciót megteremtő látványtervező munkáját is hasonlóan magasra értékelni. Társszerzőként tekinteni rá is.

Az alapkonceptió olyan mértékű megváltozása, melyet a forgó vagy a többszintes díszlet különbözősége jelent, az egész munkafolyamatot ezúttal prototípus-szerűvé szublimálja. A „Kollégiumi udvar” nem egyszerűen hátfal, hanem az eredeti - a regényíró által megfogalmazott emblematikus kép -, a milió egyik kulcsa. Korábban 14-szer alperes és felperes együtt megtartották. Szerintem nem ennek a kulcskép-elemnek a megtartása vagy lecserélése dönti el a látványtervező-rendező vita lényegét. Az a lényegi kérdés, hogy milyen módon történik a szcenikai átalakítás, a milió megtartása.

4. A 3-as pont utolsó válaszmondatából következik: ha egy stáb együtt dolgozott több adaptáción át, akkor nem etikus a közös sikeres munkát úgy felborítani, hogy egyes korábbi munkarészek, díszletelemek az új színpadraállásban is megmaradva, kizárólag a rendező új alkotómunkájaként értelmeződjenek. Hiszen nem azért kell bizonyos részeket elhagyni vagy átformálni most, mert az „sikertelen volt”, nem jól sikerült. Mert hosszú sorozatban együtt vitték sikerre a Légy jó...-t. Más oka is feltételezhető ennek.

Ha más okból, de mégis esedékes az újrafogalmazás, akkor „jogtalan” kirekeszteni a tervezőt, és a régiből mégis felhasználni részeket. Nem csak a Kollégiumi falra gondolok, hiszen az megítélésem szerint írói „kép”. Hanem a cselekményi-képi „masinériában” a részeknek az

egészen belüli dramaturgiai funkciójára. A színpadi megvalósításban ezt az írói képet „tömörítette” a látványtervező, az adott megoldásban ez erős „eredeti képpé” vált. Az átdolgozásban szerintem az ősbemutatón megvalósult tömörített eredetiség továbbélt. Vagyis szerintem a rendezői átdolgozás nem önálló koncepció, csak az adottságokhoz alkalmazkodó átszabás. A részek meg- vagy meg nem tartásának kvantitatív leltározása helyett z a kvalitatív mérlegelés a megfelelő. Mert a „színház” ösztályterem.

5. Véleményem szerint a díszlet I. rendű alperes által hiányolt „realista képe”, mint igény ellentétes a korábbi tömörítéssel elért dramaturgiai eredetiséggel. Ez itt csak átlátszó minőségi kifogás, hiszen másutt I. rendű alperes állítja, együtt kívánt volna, a jövőben is együtt kívánna dolgozni a felperessel. A „realitás” korábbi hiányát pótolni, mint tökéletesítő lépésre hivatkozni: ingoványos terület, amely akár a hitelrontás kérdése felé is eltolja a vizsgáldást.

Konkrét szakértői válasz-javaslatom: az eredeti műnek járó jogvédelem illeti felperest.

(Végső fokon felmerül az a kérdés is, hogy milyen mértékig és bárhová begyömösölhető-e egy másutt többszörösen sikeres adaptáció. Lehet-e Marcaliban előadni, amit Kaposváron? Lehet-e Sopronban, amit Debrecenben. Nem mert egyik netán kevésbé rangos „hely”, hanem mert a más paraméterek egy ponton már nem képesek befogadni az adott művet.

De hogy igen és akkor miként: arról egy közös jogállású alkotócsoporthnak közösen kell(ene) döntenie. S tisztázni előre, amit később már csak a pereljárással lehet kényszerűen rendbe hozni. Nem csak erkölcsi parancs a „közösen kell”, de praktikus is, mert esztétika és etika összefüggenek. Bár ma e kategóriák a „felhasználók”- nézők és alkotók - kárára távolodnak egymástól.

Meggyőződéseim szerint nem is értelmezhető egyik a másik nélkül. A megnőtt felelősségű látványtervezőt a színházi hierarchiában komolyan, társalkotóként kellene elfogadni. A T. Testületnek a 14 bemutatón át megvalósult társalkotói viszonyt jogilag a 15-re is szentesíteni javaslom.

6. A szakértői vizsgálatra rendelkezésre bocsátott tervekből, fotókból egyértelműen arra tudok következtetni, hogy a soproni rendező-díszlettervező-szenírozó team (P.I. és K. S.) az ősbemutató és a korábbi, felperessel közös adaptációk képi-technikai összegzésével váltotta ki a látványtervezőt, az önálló látványtervezői vízió hiányát. A „Soproni és Debreceni összehasonlító sémák” és a videók arról győznek meg, hogy a két változat nem különbözik, sőt kifejezetten (pl.: a Pósalaky szobánál, vagy a finálé forgó-részmozgásánál tükörképként) és lényegileg összetartozik, egymásból következik. (Kivéve természetesen a Debrecenben még nem létezett Osztályterem/II. jelenetet.)

Összefoglalásként megismétlem az 5.-ös pontra adott válaszban leírt szakértői álláspontomat: az eredeti műnek járó jogvédelem illeti felperest.

Budapest, 2009. szeptember 19.

Szegő György

DLA építész, Jászai díjas, Érdemes Művész látványtervező